

Leilani Štajer

Zakladna najdba kot primarni zgodovinski vir. Vprašanje odkritja, datiranja ter izpovedne vrednosti emonske in čenturske zakladne najdbe

ŠTAJER Leilani, dipl. zgodovinarica in anglistka (UN), absolventka magistrskega študija socialne in kulturne zgodovine, SI-6230 Postojna, Volaričeva ul. 42; leilanistajer@gmail.com

Zakladna najdba kot primarni zgodovinski vir. Vprašanje odkritja, datiranja ter izpovedne vrednosti emonske in čenturske zakladne najdbe

Zgodovinski časopis, Ljubljana 72/2018 (157), št. 1-4, str. 8–21, cit. 40

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava pomen antičnih zakladnih najdb kot primarnih zgodovinskih virov. Pri tem se posveča vprašanju zanesljivosti analize oziroma interpretacije antičnih zakladnih novčanih najdb, obenem pa opozarja na možne pasti pri ne dovolj kritični interpretaciji. Cilj prispevka je, na primeru dveh najpomembnejših antičnih zakladnih najdb na Slovenskem, predstaviti, s kakšnimi problemi so se spoprijemali strokovnjaki pri odkritju emonske in čenturske zakladne najdbe, kakšna je zanesljivost datiranja teh dveh najdb ter kaj lahko sklepamo o vzroku zakopa najdb oziroma o njunem zgodovinskem ozadju.

Ključne besede: numizmatika, pomožne zgodovinske vede, emonska zakladna najdba, čenturska zakladna najdba, zgodovinski viri

ŠTAJER Leilani, BA in History and English Language, SI-6230 Postojna, Volaričeva ul. 42; leilanistajer@gmail.com

Hoard Find as a Primary Historical Source. The Question of Discovery, Dating, and Expressiveness of the Emona and Čentur Hoards

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 72/2018 (157), No. 1-2, pp. 8–21, 40 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The discussion highlights the significance of hoard findings as a primary historical source. It researches the reliability level of such analysis and the interpretation of antique hoard findings. On the other hand, it also researches the possible traps that lead to an insufficiently critical interpretation. The aim of this paper is to present the most important Roman hoards in Slovenia - the Emona and the Čentur hoards: What problems researchers had to face when the hoards were found, what is the chronological reliability of the hoards, and what we can deduct about the reason for their burial and about the historical circumstances.

Key words: numismatics, auxiliary historical sciences, Emona hoard, Čentur hoard, historical sources

Uvod

Med vsemi novčnimi najdbami na Slovenskem, emonska in čenturska zakladna najdba vidno izstopata, saj kljub okrnjenosti ostajata edinstveni zgodovinski in arheološki vir. Neizpodbitno dejstvo je, da je novec kronološko najbolj zanesljiv arheološki predmet, zato je tudi eden najpomembnejših elementov datacije, seveda pod pogojem in s predpostavko, da so do vseh podrobnosti zabeleženi vsi podatki o najdbi in da je skrbno in kar se da natančno določen. Prav tako je izjemno pomemben pomen antičnih novčnih najdb za preučevanje tedanje denarne in posredno ekonomske zgodovine. Posamične novčne najdbe poleg tega natančno odražajo sočasni denarni obtok, prek njega pa tudi poselitev (življenje) na posamezni lokaliteti, kjer so prebivalci med vsakodnevnimi opravili izgubljali tudi denar. Raziskovanje zgodovine in z njo neločljivo povezane arheologije pozne antike v Sloveniji, ki je bilo posebej intenzivno in uspešno pri raziskovanju obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*, poznoantičnih naselbin in v njihovem okviru zgodnjekrščanskih ostankov ter na področju poznoantične numizmatike, je v zadnjih desetletjih dobilo nekatere nove poudarke.¹

V prvem obdobju se je numizmatična stroka v Sloveniji kljub svoji relativni mladosti² hitro postavila ob bok svetovni numizmatični znanosti in postala njen pomembni segment. Njena zasluga je bila sprva predvsem moderen in celovit pristop k objavi novčnih zakladnih najdb. Pri tem se ni omejila na faktografijo, ampak je poleg kataloga najdbe, ki je prinašal vse zahtevane standardne podatke, reševala tudi ključne probleme datacije. Posvečala se je analizi delovanja posameznih kovnic, zaporedja emisij, obenem pa je numizmatične najdbe dosledno uporabljala kot primaren historičen vir. Nekoliko pozneje, pa vendar relativno zgodaj glede na druge evropske države, se je v numizmatični stroki na Slovenskem uveljavilo prepričanje, da so kot historičen vir še pomembnejše in še bolj izpovedne kot analize posamičnih novčnih najdb sistematične objave celotnega numizmatičnega gradiva. Na tej podlagi se je vključila v evropski projekt sistematičnega objavljanja vseh poznanih

¹ Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 27.

² Za začetek numizmatike kot moderne znanosti na Slovenskem lahko štejemo leto 1949, ko je bil v Narodnem muzeju prvič stalno nastavljen kustos specialist. Glej Kos v: *Studia Numismatica Labacensia Aleksandro Jeločnik oblata*, str. 7–8. O razvoju numizmatike na Slovenskem gl. tudi Jeločnik, *Naloge in problemi*; Kos, *Managing the Numismatic Heritage*. O začetkih numizmatike na Slovenskem in njenem razvoju pred letom 1949 gl. Kos, Numizmatika na Slovenskem. *Zgodovinski oris*, Arheološki vestnik 33, 1982, 235–257.

antičnih novčnih s celotnega območja nekdanjega Rimskega cesarstva. Rezultat tega prizadevanja je monografija o denarnem obtoku na prostoru jugovzhodni Alp od okrog 300 pr. Kr. do leta 1000,³ zlasti pa šest zajetnih zvezkov *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* (1988–2010), ki prinaša celotno numizmatično gradivo z ozemlja Slovenije in se sprotno dopolnjuje z novimi najdbami.⁴ S temi dosežki je postala numizmatična veda na Slovenskem razvita veda, ki se v vseh pogledih enakovredno vključuje v mednarodne raziskave.

V Narodnem muzeju do leta 1949 ni bilo stalno zaposlenega kustosa specialista, prav tako ni bilo posebnih zaščitenih prostorov, v katerih bi sistematično in varno hranili numizmatično gradivo. Močno okrnjene sistematske zbirke iz nekaterih obdobjev je ob svojem nastopu leta 1949 prevzel prvi redno zaposleni kustos Aleksander Jeločnik.⁵ Numizmatični kabinet je edina in osrednja ustanova te vrste v Sloveniji, kar mu daje prav posebni pomen. Od ustanovitve muzeja so tu sistematično pridobivali in znanstveno preučevali numizmatične in druge muzealije, pomembne za denarno zgodovino ter denarništvo in bančništvo na slovenskem ozemlju.⁶ Zato se zdi potrebno opozoriti na visoko stopnjo zanesljivosti tovrstne analize oziroma interpretacije zakladnih novčnih najdb, hkrati pa opozoriti tudi na možne pasti pri ne dovolj kritični interpretaciji. Na ta način je izpostavljen pomen novčnih najdb kot primarnih zgodovinskih virov. V prispevku bom tako na primeru emonske in čenturske zakladne najdbe predstavila, s kakšnim problemom so se spoprijeli numizmatiki ob njenem odkritju in kakšno izpovedno vrednost imata najdbi kot primarna zgodovinska vira.

Problematika odkritja zakladnih najdb

Za lažje razumevanje problematike moramo najprej označiti pomen zakladne najdbe. Najdba večjega števila novcev (lahko 10 primerkov ali pa več tisoč novcev) na kupu se imenuje novčna zakladna najdba. Novci so bili nekdanj največkrat zakopani pred bližajočo se vojaško nevarnostjo, vendar so mogoči tudi drug vzroki njihovega zakopa. Čeprav se pri interpretaciji zakladnih najdb vzrok zakopa največkrat povezuje z nemiri in sovražnimi vpadi oziroma vojnami, je njihov nastanek mogoče povezati tudi z ekonomskimi razlogi oziroma z denarnimi reformami, ki so uvedle novce nižje vrednosti. Posledica je bila demonetizacija novcev⁷ boljše kakovosti,

³ Kos, *The monetary circulation*.

⁴ Kos, *Fundmünzen I–II*; Kos – Šemrov, *Fundmünzen III*; Šemrov, *Fundmünzen IV*; Šemrov, *Fundmünzen V*; Miškec, *Fundmünzen*.

⁵ Kos – Šemrov, *Rimski novci in kontramärke*, str. 15.

⁶ *Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije* (elektronski vir).

⁷ Demonetizacija je preklic veljavnosti določene vrste denarja kot zakonitega plačilnega sredstva, umik denarja iz obtoka. K takemu ukrepu se oblast zateče, če se določeni vrsti novcev v obtoku zaradi prevelike proizvodnje oz. slabe kakovosti kovine bistveno zmanjša vrednost. Včasih je bila demonetizacija izvedena tudi iz drugih razlogov. Po smrti rimskega cesarja Gaja (37–41) so demonetizirali njegove novce, da bi na ta način izbrisali spomin nanj. Gl. Kos, *Leksikon*, str. 82.

ki so zaradi delovanja tako imenovanega Greshamovega zakona⁸ izginili iz obtoka, saj so jih ljudje shranjevali zaradi vrednosti kovine v novcu. Običajno so najmlajši novci v zakladni najdbi skoraj neizrabljeni, najstarejši novci pa so največkrat zelo izrabljeni od dolgotrajnega kroženja v obtoku. S podrobno analizo se določi čas (datacija) kovanja posameznih primerkov in nato – predvsem na osnovi analize najmlajšega novca v najdbi – ugotovi, kdaj je bila najdba zakopana. Tako se podrobneje datirajo tudi posamezni historični dogodki, ki so morda vplivali na njen zakop.⁹

Novčne najdbe s posameznih najdišč je treba vedno skrbno dokumentirati in opredeliti v skladu z veljavnimi standardi ter jih korektno katalogizirati v skladu z najnovejšo strokovno literaturo,¹⁰ pri tem pa je treba zabeležiti tako vse tehnične podatke o novcu kot tudi vse podrobne podatke o najdišču. S pomočjo tako ovrednotenih novčnih najdb je mogoče zelo natančno kronološko opredeliti posamezne arheološke stratigrafske enote ter neredko z njimi bolje datirati tudi druge, v isti plasti odkrite, vendar kronološko manj oprijemljive arheološke predmete. Seveda pa je to možno le v primeru, ko so podatki o najdišču vsakega arheološkega predmeta kar se da natančno izmerjeni in skrbno zabeleženi. Zato pri obravnavanju novčnih najdb kot primarnih historičnih virov ni toliko pomembna kvantiteta podatkov (število najdenih novcev) kot predvsem njihova kvaliteta (skrbno beleženje konteksta vsake novčne najdbe). Z vsakim na terenu površno zabeleženim podatkom sta namreč bistveno okrnjena izpovednost in možnost njegovega datiranja, ki omogočata uporabo novca (ali novcev) kot enega najpomembnejših primarnih zgodovinskih virov. V današnjem času prihaja pogosto do poškodb najdišč novcev zaradi njihovega plenjenja s pomočjo detektorjev za kovine.¹¹

V primeru namreč, da imamo na razpolago le podatke o manjšem delu prvotno večje zakladne najdbe, je velika verjetnost, da v ohranjenem delu najdbe manjka prav najmlajši novci v najdbi, ki je bil tudi najbolje ohranjen in je kot tak bistvenega pomena za datiranje zakopa zakladne najdbe. Kadar je novčna zakladna najdba z gotovostjo v celoti ohranjena (izhaja torej s strokovno neoporečnih arheoloških izkopavanj), je treba najmlajše novce v najdbi kronološko čim podrobneje opredeliti, po možnosti glede na emisijo njihovega kovanja, s čimer lahko bistveno zožimo čas kovanja teh novcev ter tako podrobneje opredelimo *terminus post quem* ali najzgodnejši možni čas zakopa najdbe. Novčne zakladne najdbe, podobno kot

⁸ Greshamov zakon pravi, da slab denar izpodriva dobrega. V antični numizmatiki se ta zakon nanaša na kovanje denarja iz kovine slabše kakovosti, ki ima teoretično sicer isto vrednost kot predtem skovani denar iz kakovostnejše kovine. Starejši denar večje vrednosti je zato hitro izginjal iz obtoka, ker so ga ljudje shranjevali. Marsikatero zakladno najdbo je mogoče razložiti kot posledico tega zakona. Kos, *Leksikon*, str. 126, 374–377.

⁹ Kos, *Leksikon*, str. 376.

¹⁰ Delo je strokovno zelo zahtevno, zamudno in odgovorno. Posamezne arogantne in omalovažujoče izjave o delu na korpusih novčnih najdb, ki jih je občasno mogoče slišati med slovenskimi arheologi, so predvsem odraz nepoznavanja lastne stroke.

¹¹ O katastrofalnih razsežnostih tovrstnega plenjenja arheoloških lokalitet na Bavarskem gl. Keller, *Raubgrabungen*, str. 6. Navedeni primeri so veljavni seveda za večino evropskih držav in pred tovrstnim problemom si tudi v Sloveniji ne smemo zatiskati oči.

posamične najdbe novcev, strokovno kataloško obdelajo in ovrednotijo specializirani strokovnjaki v skladu z veljavnimi standardi. Pri tem skupaj z drugimi novci opredelijo tudi najmlajši novce v najdbi, ki tako podaja *terminus post quem* zakopa najdbe. Tudi v tej zvezi je treba ponovno opozoriti na nujnost po čim natančnejšem izkopu in dokumentiranju vseh okoliščin odkritja najdbe.¹² Zakladne najdbe so torej ob previdni interpretaciji, ki po možnosti temelji na analizi več istočasnih zakladnih najdb, eden najpomembnejših virov za preučevanje antične ekonomske, politične in vojaške zgodovine določenega ozemlja.¹³

Odkritje emonske zakladne najdbe

Najdba poznorimskih multiplih zlatnikov je bila odkrita v Ljubljani leta 1956, pri izkopu temeljev za stanovanjsko zgradbo v Igriški ulici, kjer je bilo politično, trgovsko, družbeno in versko središče Emone.¹⁴ Delavec je našel večji zlatnik in novica o najdbi se je hitro raznesla po gradbišču, s tem pa se je začelo vneto in uspešno iskanje. Delovodja je sicer o najdbi takoj obvestil Narodni muzej, ker pa je bila sobota, so mu naročili, naj najdbo spravijo do ponedeljka. Ker v ponedeljek nikogar od delavcev ni bilo na gradbišču, je delovodja ponovno posredoval v Narodnem muzeju, kjer so ga nاپotili v Mestni muzej. Naslednji dan je najdišče obiskal ravnatelj Mestnega muzeja v spremstvu arheologa Narodnega muzeja. V naslednjih dneh je pripeljal arheolog na gradbišče detektiva. Sledilo je zasliševanje, zaradi nestimulativne nagrade najditelji niso želeli predati nadaljnjih primerkov.¹⁵ Uspelo jim je pridobiti še en Magnencijev trojni solidus, preostale pa so delavci razglasili za izgubljene. Posegi notranje uprave, ki so jo prosili za pomoč, so bili neodločni in brezuspešni. Material edinstvene najdbe je medtem že krenil na svojo nepovratno pot. Kot kaže, ga je od delavcev za skromne zneske odkupil obrtnik iz bližine, ki ga je za dvojno kupno ceno prodal v Trstu, od koder se je razkropil dalje po svetu.¹⁶

Okrnjeno najdbo je na koncu predstavljalo le sedem rešenih, v Numizmatičnem kabinetu deponiranih primerkov, kar je očitno največ tretjina najdbe. Delovodja gradbišča je ocenil, da naj bi prvotna najdba vsebovala 22 zlatnikov. V prepričanju, da se bodo posamezni primerki iz najdbe še pojavljali, je veljalo nekoliko potrpeti. Medtem pa so se obračali na vse strani s prošnjo za pomoč pri rekonstrukciji najdbe. Prvi odlitek novega Magnencijevega trojnega solida so prejeli iz Londona, original se je kmalu pojavil na dražbi v Baslu. Iz Pariza so prejeli fotografije primerka, ki je bil pozneje prodan na avkciji v Luzernu. En trojni Magnencijev solidus je našel svojo pot v zbirko Rimskega nacionalnega muzeja. Drugo gradivo je raztreseno po zasebnih zbirkah. Iz tega vira je bilo možno rekognoscirati še tri nadaljnje multiple

¹² Kos, *Leksikon*, str. 107.

¹³ Kos, *Leksikon*, str. 377.

¹⁴ Plesničar Gec, *Emonska forum*.

¹⁵ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 201.

¹⁶ Prav tam, str. 201–202.

solide, ki izhajajo iz iste najdbe. Prvotno število se je tako skoraj podvojilo, vendar nas od celotne najdbe loči še kakih deset doslej neregistriranih primerkov.¹⁷

Ob naključni najdbi zaklada je ključnega pomena takoj zbrati čim več informacij o okoliščinah najdbe, saj to gotovo prispeva k vzpostavitvi okoliščin njenega izvora in vzrokov za zakop najdbe. Teh podatkov o emonski zakladni najdbi ni. Ko je vsebina najdbe prodana, kot je bilo v primeru emonske zakladne najdbe, so potrebni takojšnji ukrepi in zbiranje informacij, kam so bili deli najdbe prodani, da bi lahko ocenili, koliko predmetov je najdba vsebovala. Vendar pa je pri tem raziskovalec močno oviran zaradi neustrezne zakonodaje. Z vsakim naslednjim letom je pri sledenju najdbi bolj oteženo zbiranje zanesljivih podatkov, saj se ti pomešajo in se pokažejo napake v opisih novcev, njihovi teži itd. Zakonodaja bi morala ohraniti dediščino, vendar na način, ki bi vzpostavil ustrezno razmerje med stroko in javnostjo na podlagi sodelovanja in zaupanja.¹⁸ Danes hrani Numizmatični kabinet šest Magnencijevih multiplih zlatnikov. Dr. Alenka Miškec je tako tudi uspešno identificirala skupaj kar 19 primerkov, medtem ko naj bi bila še dva primerka v zasebnih zbirkah v Ljubljani, vendar o njih ni mogoče dobiti podatkov, saj lastniki ne želijo kontaktirati zaposlene v muzeju. (Miškec 2011, *str.* 825.) Kabinet nadaljuje delo dr. Jeločnika z natančnim sledenjem in popisovanjem podatkov o emonskih zlatnikih, ki so se pojavljali v zasebnih zbirkah in na dražbah. Sam proces postaja že »zgodovinski«, saj je od najdbe emonskih zlatnikov minilo že več kot 60 let. Nekateri pomembni akterji so v tem času že preminuli, zato je mogoče le z neprekinjenim sledenjem dražbam in vzdrževanjem stikov z različnimi zbiratelji dopolniti manjkajoči seznam zlatnikov.¹⁹

Odkritje čenturske zakladne najdbe

Zaklad rimskih bronastih novcev iz razdobja cesarja Maksencija in tetrahije (Čentur A) je leta 1944 pri oranju odkril domačin Lazar Krmac na njivi Petra Babiča iz Malega Čenturja. Najditelj je najdbo po odkritju zasul in jo dvignil šele po končani vojni. Del najdbe (5032 novcev)²⁰ je prijavil občini Koper, ker pa je prejel le skromno nagrado, je manjše število preostalih novcev prodal v Trst, večino pa je pretopil v modro galico za škropljenje trt. Celotni zaklad naj bi tehtal okoli 80 kg, kar pomeni, da je vseboval nekako 12000 novcev.²¹

Pozneje, leta 1962 je skupina črnih kopačev iz zamejstva z detektorji odkrila na istem terenu večjo količino novcev in jo v treh delih, vsak več kot 2000 kosov, deponirala na treh mestih v Koprju (Čentur A). Zadeva je bila prijavljena koprski Notranji upravi, ki pa je mogla zaseči samo en del, skupno 2042 novcev. V čuvanje

¹⁷ Prav tam, str. 202.

¹⁸ Miškec, *Double Solidus*, str. 826.

¹⁹ Prav tam, str. 823.

²⁰ Nekateri vaščani so kot očitvidci trdili, da so prve amfore, ki so jih izkopalje že leta 1936, vsebovale tudi srebrnike in zlatnike, vendar pa so se ohranili le bakreni numi.

²¹ Jeločnik, Čenturska zakladna najdba, str. 15.

in obdelavo jih je predala Narodnemu muzeju v Ljubljani. Druga dva dela sta našla svojo pot v Trst in se od tam razkropila v numizmatični trgovini.²² Kljub hitremu poseganju Narodnega muzeja, se rešena tretjina zaklada, ki je v celoti vseboval več kot 7000 novcev, ni več ohranila v prvotnem, neokrnjenem sestavu. Takoj po odkritju so bili namreč iz tega dela najdbe že izločeni za trgovino privlačnejši primerki. Prvo, hitro sortiranje je bilo izvedeno očitno po kriteriju amaterske zanimivosti primerkov, zato so bili izbrani predvsem novci večjega formata, posebej še tisti, na katerih so bila vidna bogatejša doprsja vladarjev. Pri najdbah iz leta 1944 in leta 1962 domnevajo, da gre za isti zaklad, ki je bil zakopan na dveh različnih mestih. Kljub hudi okrnjenosti govori v letu 1962 pridobljeni del najdbe predvsem o izredni velikosti zaklada, ki je v obeh delih po zgradbi do take mere enoten, da opravičuje skupno obdelavo. Prvotna skupna količina na dveh mestih zakopanega zaklada naj bi tako obsegala približno 18.000 novcev. Sicer pa je verjetno, da gre pri najdbi iz leta 1962 za poseben depo, zakopan v bližini prvega.²³ Poleg obravnavanih dveh najdb Čentur A in B, ki bi bila lahko dela iste najdbe, so bile iz obdobja tetrahij na istem območju, odkrite še tri zakladne najdbe - Čentur C, Čentur D in Čentur E. Vendar pa te najverjetneje niso deli iste najdbe, o čemer bom razpravljala v naslednjih poglavjih.

Zanesljivost datacije emonske zakladne najdbe

Emonska najdba, ki je kljub okrnjenosti impozantna, predstavlja po različnih ožje numizmatičnih in stilnih vidikih že na prvi pogled zgodovinski dokument prvega reda.²⁴ Magnencij je takoj po oklicu za cesarja v Galiji v hitrem prodoru v severno Italijo zavzel Akvilejo, ki je postala odskočišče za prodor v Ilirik. Njegovo osebno navzočnost v Akvileji na začetku marca 350 potrjujejo trojni solidi prve akvilejske emisije multiplih zlatnikov, ki prikazujejo na reveru sceno prihoda (*adventus*) z legendo *Liberator rei publicae*. Da je bila konec februarja 350 v Magnencijevih rokah že vsa Italija, izpričuje vnovično imenovanje Fabija Tacijana za mestnega prefekta v Rimu.²⁵ Hkrati je prišla v Magnencijeve roke tudi Emona, ki je ležala na skrajnem severovzhodnem delu Italije, onstran južnih obronkov Julijskih Alp.

V Magnencijevi okupaciji Emone je po vsej verjetnosti treba iskati vzrok za zakop poznorimskih zlatnikov, ki so bili odkriti v Ljubljani leta 1910. Z obmejnimi

²² Močno okrnjen drobec tako razkrojlene najdbe predstavlja nedvomno 695 reduciranih numov, ki jih je objavil Picozzi, *Un ripostiglio*). Zastopane so samo štiri italijanske kovnice, od vladarjev pa Maksimijan, Maksencij in Konstantin. Med kovnicami seveda prednjači Akvileja s 510 numi.

²³ Jeločnik, Čenturska zakladna najdba, str. 15–16 (najdbi Čentur A in B). K celotni zakladni najdbi iz Čenturja gl. Jeločnik – Kos, *Zakladna najdba Čentur-C; Za najdbe D in E* gl. Kos, *The monetary circulation*, str. 140–142; Kos, *Die Fundmünzen I*, 62/2–6, str. 83–85. Gl. tudi *Arheološka najdišča Slovenije*, str. 144–145; delni predstavitvi in objavi novcev iz Čenturja: Picozzi, *Un ripostiglio*; Matijašič, *Il ripostiglio di monete romane*.

²⁴ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 213.

²⁵ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 214 (s podrobno literaturo).

položajem je mesto v danih razmerah dobilo izreden strateško-gospodarski pomen. Glavnina Magnencijeve vojske se je s cesarjevim spremstvom sicer zadrževala v Akvileji za varnim kritjem Alp, toda tudi Emona²⁶ je gotovo morala sprejeti v svoje obzidje močnejšo vojaško posadko. Magnencij je imel dovolj razlogov, da je na tako občutljivem mestu dobro plačeval svoje zaupnike, pa tudi trgovina in obrt v Emoni sta imeli v novem položaju lepe možnosti za razcvet. To še posebej, ker je izjemni položaj mesta ostal nepričakovano dolgo nespremenjen. Po zavzetju severovzhodne Italije je Magnencij hitro prodrl v Ilirik. Trenutek je bil ugoden, saj je bila glavnina armade Konstancija II. zaposlena z vojno proti Perziji.²⁷

Po porazu v bitki pri Mursi konec septembra 351 se je Magnencij umaknil v severovzhodno Italijo. V naslednjem letu je Konstancij II. prodrl proti zahodu, zavzel Emono, prevzel oblast nad alpskimi zaporami (*Claustra Alpium Iuliarum*) in nato zavzel Akvilejo. Če je prevzel oblast nad Akvilejo na začetku septembra 352, je moral zavzeti Emono le nekaj dni pred tem. Na tej podlagi lahko torej datiramo zakop zakladne najdbe Magnencijevih multiplih zlatnikov na konec avgusta 352.²⁸ Hkrati sta ostali v zemlji obe znani Magnencijevi srebrni palici v teži ene in dveh liber, odkriti v Ljubljani leta 1911. V upravnem območju Emone omenjajo viri v času Magnencijeve oblasti samo Trojane, in to v zvezi s prvo neuspešno Konstancijevo ofenzivo leta 351, za leto 352 pa Konstancijevo zmago na Hrušici (*Ad Pirum*), ki ji je sledilo zavzetje Akvileje septembra 352. O Emoni sami viri molče. Tako nam ostajajo kot edina sporočila iz teh razburkanih dni, ki jih je mesto preživljalo, le zakladne najdbe in nam oživljajo usodnost kritičnih situacij, v katerih so ostale v zemlji. Med njimi je najpomembnejša najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov.²⁹

Zanesljivost datacije čenturske zakladne najdbe

Pri iskanju oporišč za datacijo najdbe bi upravičeno pričakovali jasen odgovor od gradiva akvilejske kovnice, saj je najdišču najbližja in je v najdbi udeležena s kar dvotretjinskim deležem. Kovanje reduciranih numov v Akvileji moremo razdeliti na tri zaporedne emisije. Prva je zastopana z 214, druga z 907, tretja pa z 2012 numi. Zadnja emisija je bila kovana po zaključku kovanja za Maksencijev drugi konzulat, torej od februarja-marca 309 dalje. Samo na osnovi njene močne zastopanosti v najdbi je mogoče domnevati, da je kovanje trajalo do konca leta 309 in nato globoko v leto 310.³⁰

Tudi pregled gradiva rimske kovnice narekuje domnevo, da je bila emisija, s katero se najdba zaključuje (zastopana s 452 numi), kovana skozi vse leto 309 in

²⁶ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 214.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Bastien, *Le monnayage de Magnence*, str. 126, je izrazil mnenje, da je bila emonska najdba multiplih solidov zakopana leta 351, v času Magnencijevega prodora v Ilirik. Domneva se opira na danes preseženo predstavo, da je Emona ležala v Iliriku.

²⁹ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 216–217.

³⁰ Jeločnik, *Čenturska zakladna najdba A*, str. 93.

vsaj še v prvi polovici leta 310. Tako kovnici v Rimu kot v Akvileji nas vodita v leto 310. Bistveno bolj natančno je datiranje na podlagi emisij kovnice v Sisciji, ki je bila v času zakopa najdbe v oblastni sferi Licinija in ki prinaša kot zadnje kove nume avgustov Maksimina Daje in Konstantina. Pri iskanju datuma potrditve tega naslova obema vladarjema nas historični viri vodijo v prvo polovico leta 310. Ker je Maksimin verjetno izbral kot datum razglasa za Augusta svoj *dies imperii*, 1. maj, so bili zadnji nume kovnice Siscija v najdbi kovani okrog sredine leta 310. Čeprav je bila kovnica v Sisciji druga najdišču najbližja kovnica, so lahko ti novci dosegli Čentur šele nekoliko pozneje, zato moremo za datacijo najdbe predlagati širše razdobje poletja 310.³¹ Vse na čenturskem prostoru odkrite depojske najdbe nas zanesljivo vodijo v Maksencijevo razdobje. V primeru najdbe Čentur C se čas zakopa najverjetneje zaključuje v sredini leta 309, kar skupaj z nekoliko različno sestavo najdbe, priča o tem, da ne gre za del iste najdbe. Obenem je najdba verjetno prav tako bila del vojaške blagajne, ki dodatno potrjuje domnevo o intenzivnem vojaškem dogajanju na tem območju. (Jeločnik, Kos, 1983). Sestava najdbe Čentur D je identična najdbi Čentur C in zato tudi ne spada v del iste najdbe kot Čentur A in B. Okrnjeno najdbo 2150 novcev (prvotne sestave 3378 novcev) hrani Arheološki muzej v Pulji. V primeru najdbe Čentur E pa je bilo iz neznanega števila primerkov v najdbi možno zaseči en sam Licinijev zlatnik, ki je datiran v leto 309–310. V najdbi pa je bila tudi zlata fibula, prav tako iz obdobja Maksencija (Mišekec 2002, 84–85), o čemer priča njen napis MAXENTI VINCAS – ROMULE VIVAS, ki je datiran v leto 308–309 (Deppert-Lippitz, A Late Antique Crossbow Fibula in The Metropolitan Museum of Art, str. 33).

Vzrok zakopa emonske najdbe

Emonska najdba je vsebovala pretežno Magnencijeve trojne solide, skupno s kakimi tremi ali štirimi dvojnimi solidi. Nominalov, ki bi bili manjši od dveh solidov, v najdbi ni bilo.³² Odlična ohranjenost Magnencijevih primerkov upravičuje sklep, da so prišli po precej direktni poti iz cesarske zakladnice v Akvileji do imetnika v Emoni.³³ Vprašanje, ali je lastnik dobil visoko vsoto v enem samem ali v več obrokih, mora ostati odprto. Očitno pa je, da v primeru emonske najdbe ne gre za donativ, marveč za plačilo. To bi lahko bile plače (ali njih deli) za posebne usluge. Lastnik zaklada v vrednosti 57 solidov je zanesljivo imel določeno gotovinsko premoženje tudi v običajnih solidih, v srebrnih in bakrenih novcih.

Zakaj so v zakladu samo dvojni in trojni solidi? Možna razlaga bi po mnenju strokovnjakov bila, da sta tako dvojni kot trojni solidus predstavljala vsak zase takšno vrednost, da sta bila uporabna za večje denarne transakcije. Nekdanji lastnik zaklada, ki je bil dovolj premožen, da si je to lahko privoščil, jih je dajal na stran

³¹ Prav tam.

³² Te so delavci zaradi njihove manjše kovinske vrednosti najprej izročali.

³³ Multipli Konstansov zlatnik iz najdbe je bil sicer odlično ohranjen, vendar že kaže znake, da je šel iz rok v roke.

kot naložbo kapitala. Multipli zlatniki, katerih nominalna vrednost je bila zaradi eksaktnega kovanja malodane identična z vrednostjo vsebovane kovine, so bili v ta namen še posebno prikladni.³⁴

Ali gre pri tem zakladu za enkratni zakop ob neposredni nevarnosti ali za zaključek tezavriranja, ki mu je sledila katastrofa, je težko določiti. Tudi vprašanje nekdanjega lastnika zaklada, predvsem bi nas zanimal njegov poklic, mora ostati nerešeno. Ker leži najdišče v samem središču Emone, na severozahodnem območju foruma, gre najverjetneje za visokega civilnega uradnika, ki je ob prihodu vojske Konstancija II. in njenem zavzetju mesta z življenjem plačal svojo privrženost Magnencijevi strani.³⁵

Vzrok zakopa čenturske zakladne najdbe

Pri iskanju vzrokov za zakop najdbe se je mogoče opirati na naslednje ugotovitve. Konfiguracija terena, na katerem je bila najdba odkrita, kaže na strateško dobro lego, ki jo je bilo lahko braniti. Za vojaško postojanko govore poleg arheoloških ostankov še masovne in kompaktne novčne najdbe, ki jih moremo razložiti kot del vojaške blagajne. Pri interpretaciji najdišča imata pomembno vlogo tako masovnost kot akumulacija najdb iz istega razdobja na razmeroma majhnem prostoru.³⁶ Če pretresemo omenjene vidike po vrsti, moremo najprej ugotoviti, da predstavlja plato pod Čenturjem, na katerem so bile najdbe odkrite, po svoji terenski konfiguraciji nesporno strateško lahko branljivo pozicijo. Na treh straneh platoja teren ostro pada v dolino, vzhodna stran pa se v terasah dviga do strmega hribovja v ozadju. Ob Malih njivah je nagomiljeno stavbno kamenje, ki so ga kmetje odmetavali pri čiščenju zemljišča. Poleg tega pa že samo ime kraja Čentur (iz lat. *centuria* v pomenu »stotnija«) priča o tamkajšnji vojaški postojanki.³⁷ V Čenturju pa naj bi stala trdnjava, ki je bedela nad potjo v Istro.³⁸ V Velikem Čenturju nad Koprom je na štirioglatem prostoru še skoraj neraziskano mogočno zidovje.³⁹ Domnevo, da imamo na čenturskem platoju opraviti s sledovi rimskega vojaškega tabora, močno podpirajo na tem terenu odkriti novčni zakladi. Ti s svojim obsegom in enotno zgradbo govore v prid domnevi, da gre pri čenturskih zakladih za dele vojaške blagajne, namenjene izplačilom vojaštva, ki je sestavljalo vojaško posadko v utrdbi.

Vse na čenturskem prostoru odkrite depojske najdbe nas vodijo v Maksencijevo razdobje. Njegova oblast se je po porazu in smrti cesarja Severa raztezala na severovzhodu do meja Italije, ki je vključevala tudi celotno Istro. Prek teh meja

³⁴ Jeločnik, *Emonska najdba*, str. 219–220.

³⁵ Jeločnik *Emonska najdba*, str. 217. Gl. tudi Kos, *Monetary circulation*, str. 145; Kos, *Fundmünzen I*, 155/39, str. 251–253.

³⁶ Šašel, Čentur, str. 144–145.

³⁷ Majdič, *Pomenski izvor*, str. 100.

³⁸ Curk, *Rimljani na Slovenskem*, str. 108.

³⁹ Curk, *Rimljani na Slovenskem*, str. 39.

se je moral v poletju 307 umakniti Galerij po neuspešnem pohodu proti Rimu. V novembru 308 je bil v Karnuntu na pobudo Galerija imenovan za avgusta na Zahodu Licinij, čigar prva naloga je bila, da stre uzurpatorja v Rimu in pridobi zase njegovo ozemlje. Domnevo, da je dejansko prišlo do Licinijevega napada na Italijo, o katerem historični viri ne poročajo, narekuje že strateška lega Čenturja v povezavi z najdbami numov iz Maksencijevega razdobja. Zaključiti je mogoče, da je Licinij na pohodu proti Maksenciju zavzel celotno Istro in ob tej priložnosti zavzel čentursko postojanko. Zakop depojev je tako povzročil Licinijev pohod proti Maksenciju, ki ga moremo datirati v poletne mesece leta 310.⁴⁰ Kljub temu, da ostalih najdb v Čenturju najverjetneje ne moremo prištevati k najdbama Čentur A in B, pa nam te pričajo o intenzivnem vojaškem dogajanju na območju vojaške postojnake v Čenturju.

Sklep

Prvi in najpogostejši problem, s katerim se spoprijemamo pri preučevanju zakladnih najdb kot primarnih historičnih virov, so okoliščine odkritja najdbe. Obe predstavljeni zakladni najdbi sta bili odkriti v 20. stoletju, v času med 2. svetovno vojno in po njej. Ker so najdbe najpogosteje naključne, je prvi, ki pride v stik z njimi, običajno oseba, ki ni strokovno usposobljena za ravnanje z arheološkimi predmeti. V primeru emonske najdbe so sprva delavci izročili nekaj zlatnikov, del najdbe razglasili za izgubljen in ga prodali naprej. V primeru čenturske najdbe je do nje po naključju prišel domačin, ki je občini Koper predal del najdbe, vendar pa je zaradi premajhnega izplačila del najdbe obdržal zase. Manjše število novejših in bolje ohranjenih novcev je za majhno vsoto prodal, preostali del najdbe pa pretopil v modro galico za škropljenje vinske trte.

Največji problem je torej najdbam predstavljalo samo odkritje, in sicer najditelji. Želja posameznikov po hitrem zaslužku in osebni koristi hitro zasenči občutek moralne dolžnosti do slovenske in navsezadnje svetovne kulturne dediščine. Kar zadeva kronološke in izpovedne vrednosti, sta tako emonska kot čenturska zakladna najdba edinstvena primerka, ki segata v čas 4. stoletja in obe se navezujeta na nemirno obdobje uzurpatorjev. Kljub manjkajočemu delu najdbi jasno pričata o času zakopa, njegovih zgodovinskih okoliščinah in posledično vodita k smiselnim predpostavkam o takratnem burnem dogajanju v Rimskem cesarstvu, ki je potekalo na slovenskih tleh in tako omogočata tudi smiselne predpostavke o vzroku njenega zakopa.

Pri interpretaciji zakladnih najdb moramo vedno biti izredno previdni v upoštevanju okoliščin odkritja, popolnosti ali nepopolnosti najdbe, identificiranju najmlajšega novca v najdbi kot tudi pri razumevanju možnih razlogov za njihov

⁴⁰ Jeločnik, Čenturska zakladna najdba, str. 93. Jeločnikova izvrstna študija je postala izhodišče za druge numizmatične raziskave, ki so osvetlile obdobje od 308 (konferenca tetrahov v Karnuntu) do 313 (sklenitev zavezništva med Konstantinom in Licinijem v Milanu). Kot tak primer naj navedemo: Bruun, Čentur Revisited.

zakop. Nepopolne zakladne najdbe so velikokrat zavajajoče v njihovi interpretaciji. Klub temu pa obstajajo primeri, ko lahko navezava na druge arheološke najdbe, specifično območje odkritja najdbe ali izredni primerki v najdbah pričajo o njihovi kronološki in zgodovinski zanesljivosti. Ob upoštevanju teh aspektov, sta tako emonska kot čenturska zakladna najdba v obziru datacije in izpovednosti enkratni. Obe najdbi sta dokaj zanesljivo kronološko opredeljeni in s tem tudi dokaj zanesljivi pričevalki o pomembnih zgodovinskih dogodkih, kot sta Konstancijeva II. ponovna vpostavitve oblasti v Emoni leta 352 in Licinijev napad na Italijo leta 310 – dva pomembna zgodovinska dogodka o katerih zgodovinski viri ne poročajo. Navsezadnje, če smo dovolj previdni pri preučevanju zakladnih najdb kot primarnega zgodovinska vira, nam lahko te razkrijejo veliko neprecenljivih informacij o njihovi dataciji, vzrokih zakopa in s tem vodijo k smiselnim predpostavkam o takratnih dogodkih v Rimskem cesarstvu.

Literatura

- Bastien, Pierre, *Le monnayage de Magnence (350–353)*, Wetteren 1964.
- Bratož, Rajko, *Rimska zgodovina. Prvi del: Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*, Ljubljana 2007.
- Bruun, Patrick, Čentur Revisited. Notes on the aes coinage of the mint of Siscia under Licinius (A.D. 308 – 313). V: *Studia Numismatica Labacensia Aleksandro Jeločnik oblata*, str. 115–140.
- Curk, Iva, *Rimljani na Slovenskem*, Ljubljana 1976.
- Istenič, Janka, *Rimske zgodbe s stičišča svetov*, Ljubljana 2014.
- Jeločnik, Aleksander, Naloge in problemi Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani, *Numizmatične vijesti* 13, 1966, str. 32–36.
- Jeločnik, Aleksander, Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije, Situla–Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani 12, Ljubljana 1973.
- Jeločnik, Aleksander, Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov, *Arheološki vestnik* 19, 1968, str. 201–220.
- Jeločnik, Aleksander – Kos, Peter, *Zakladna najdba Čentur – C. Folisi Maksencija in tetrahij*, Situla 23, Ljubljana 1983.
- Keller, Erwin, Raubgrabungen mit der Metallsonde – zur Situation in Bayern, *Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Archäologie in Bayern e. V.*, 1992.
- Kos, Peter, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B.C. – A.D. 1000. Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n. š. – 1000*, Situla 24, Ljubljana 1986.
- Kos, Peter, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I–II*, Berlin 1988.
- Kos, Peter, *Denarnišтво na Slovenskem*, Ljubljana 1990–1991.
- Kos, Peter, *Interpretacija (antičnih) novčnik najdb. Metodologija – njene možnosti in pasti*, *Arheološki vestnik* 48, 1997, str. 97–115.
- Kos, Peter, *Leksikon antične numizmatike*, Ljubljana 1997.
- Kos, Peter, Numizmatika na Slovenskem. Zgodovinski oris, *Arheološki vestnik* 33, 1982, 235–257.
- Kos, Peter – Šemrov, Andrej, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III*, Berlin 1995.
- Kos, Peter – Šemrov, Andrej, *Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja*, Zbirka numizmatičnega kabineta, Ljubljana 1995.

- Matijašić, Robert, Il ripostiglio di monete romane di Centora (Čentur) custodito presso il Museo archeologico dell'Istria di Pola. V: *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno* 12, 1981–1982, str. 33–56.
- Majdič, Viktor, Pomenski izvor slovenskih krajevnih imen. V: *Geografski vestnik* 66, 1994, Ljubljana 1995.
- Miškec, Alenka, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien*, Abteilung XVIII. Istrien, Mainz 2002.
- Miškec Alenka, The Double Solidus of Magnentius. V: Nicholas Holmes (ur.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress*, Glasgow 2011, str. 822–827.
- Picozzi, V., Un ripostiglio di folles di Massenzio, *Numismatica* 5, 1964, str. 181–198.
- Plesničar Gec, Ljudmila, *Emonski forum*, Koper 2006.
- Picozzi, V., Una campagna di Licinio contro Massenzio non attestata nelle fonti letterarie, *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità classiche* 5, 1976, str. 267–275.
- Šašel, Jaroslav, Čentur. V: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, str. 144–145.
- Šemrov, Andrej, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* IV, Berlin 1998.
- Šemrov, Andrej, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* V, Berlin 2004.
- Šemrov, Andrej, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* VI, Wetteren 2010.

Elektronski viri

- Deppert-Lippitz, Barbara. *A Late Antique Crossbow Fibula in The Metropolitan Museum of Art*, V: *Metropolitan Museum Journal*, str. 39–70. Dostopno na: <https://www.metmuseum.org/pubs/journals/1/pdf/1513025.pdf.bannered.pdf> (12. 5. 2018)
- Čentur–mestna občina Koper. Dostopno na: <http://www.koper.si/index.php?page=static&item=2001506> (27. 11. 2016)
- Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije. Dostopno na: http://www.nms.si/index.php?Itemid=46&catid=27%3Aoddjelki&id=537%3AAnumizmatini-kabinet&lang=sl&option=com_content&view=article (23. 10. 2016)
- Kos, Peter, *Managing the Numismatic Heritage in Slovenia*. Dostopno na: nms-si.academia.edu/PeterKos (8. 11. 2017)

SUMMARY

Hoard Find as a Primary Historical Source. The Question of Discovery, Dating, and Expressiveness of the Emona and Čentur Hoards

Leilani Štajer

The Emona and the Čentur hoards are Slovenia's only internationally relevant coin hoards. Claiming that their value is exceptional is thus not an overstatement. Upon their respective discoveries, archaeologists and numismatists were faced with their incompleteness, which proved to be a great problem, since the hoards had been found in exceedingly unfavourable circum-

stances. Nevertheless, when researching the hoards as primary historical sources, they reveal an abundance of invaluable data pertaining to their dating, the reasons behind their burial, and the events unfolding in the Roman Empire at the time.

The Emona hoard, consisting of late Roman multiple gold coins, was unearthed in Ljubljana in 1956, when foundations for a residential building were being dug out in the location of Emona's political, commercial, social, and religious centre. A construction worker found a larger gold coin, and the news thereof spread quickly throughout the construction site, which set off a fervent and successful search. A detective arrived at the construction site in the following days. Finders were interrogated; however, they were reluctant to hand over any additional specimens, since the reward was deemed not to be stimulative enough. Interventions by the Ministry of the Interior, which had been asked for assistance, proved to be indecisive and fruitless; in the meantime, the content of this unique find reached the point of no return. The incomplete hoard thus consisted of a mere seven salvaged specimens, i.e. one third of the find at the most, which are deposited in the Numismatic Cabinet. The foreman present at the construction site estimated that the original hoard had consisted of 22 gold coins. Although incomplete, the Emona hoard is impressive and represents, stylistically and numismatically speaking, a prime historical document already at first sight. It is difficult to decide whether this is an isolated instance of burial stemming from an immediate threat, or whether this was the final act of accumulation, which was followed by a disaster. The question of the hoard's former owner must remain unanswered as well. Since it was found in the very centre of Emona, in the north-western area of the forum, the owner must have been a high-ranking civil official, who paid his affiliation to Magnentius' side with his life when Constantius II's army conquered the city.

The Čentur hoard of copper coins from the period of Emperor Maxentius and the tetrarchy was discovered by a local from Mali Čentur while ploughing a field in 1944. He reburied the find only to scoop it out after the end of the war. He notified the municipality of Koper about a part of the find; however, having received a meagre reward, he sold a small portion of the remaining coins in Trieste, while the majority of the find was melted down into blue vitriol for spraying grapevine. Later on, in 1962, a group of illegal diggers from abroad used detectors and discovered a larger amount of coins in three parts in that same location, each part consisting of 2,000 pieces. The incident was reported to the authorities in Koper; however, only a part of the hoard, i.e. a total of 2,042 coins, could be seized. The coins were handed over for safekeeping and handling to the National Museum of Slovenia in Ljubljana. The remaining two parts found their way to Trieste, where they were dispersed in the numismatic market. Despite the swift intervention on the part of the National Museum, the salvaged third of the hoard, consisting of a total exceeding 7,000 coins, was not preserved in its original structure. The most attractive specimens intended for sale had been sorted out immediately after their discovery. The finds of 1944 and 1962 are assumed to be the same hoard buried in two separate locations. The original hoard is thus believed to have consisted of approximately 18,000 coins. The hoard's volume and uniform structure speak in favour of the assumption that the Čentur hoard is a part of a military fund intended for wages of soldiers stationed at the fortress.

Both hoard finds presented in the paper at hand were unearthed in the 20th century, during or after World War II. Since most often hoard finds are accidental, the first person to come in contact with them is usually not trained to handle archaeological artefacts properly. The finders and the discovery itself thus represented the biggest hoard-related problem. The Emona and the Čentur hoards are in terms of chronology and expressiveness unique; they date back to the fourth century and refer to the tumultuous period of usurpers. Even though parts of them are missing, the hoards stand as a clear testimony to the period of their burial and its historical background, and, consequently, lead to well grounded assumptions about the turbulent events unfolding in the Roman Empire on present-day Slovene soil, and thus allow for valid assumptions about the reason for their burial.